

Učitel matematiky

Jan Kotůlek; Helena Durnová

Václav Hlavatý a reformy vzdělávání 1945–1948

Učitel matematiky, Vol. 28 (2020), No. 4, 234–252

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/148651>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2020

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ*:
The Czech Digital Mathematics Library <http://dml.cz>

VÁCLAV HLAVATÝ A REFORMY VZDĚLÁVÁNÍ 1945–1948

JAN KOTŮLEK A HELENA DURNOVÁ¹

Úvod

Matematici mívají zpravidla zájem o to, jakým způsobem se matematika vyučuje. Někteří, mezi nimi i Václav Hlavatý (1894–1969), se ve svých veřejných vystoupeních zabývali i tím, jak by měla být organizována výuka vůbec. Příspěvky Hlavatého do této diskuse jsou na rozdíl od prací Bohumila Bydžovského nebo Eduarda Čecha v podstatě neznámé. Než s nimi čtenáře seznámíme, v krátkosti připomeneme začátky kariéry Václava Hlavatého, jednoho z nejlepších českých matematiků 20. století. Jako talentovaný student vyrůstající na malém městě se musel k univerzitnímu studiu propracovat přes maturitu na místní reálce a dva roky studia na technice. I to mohlo ovlivnit jeho názory na organizaci výuky, stejně jako obava, že prosazení jednotné školy v poválečném Československu by se bylo negativně podepsalo na vzdělávání jeho dcery.

Hlavatý se na počátku své kariéry živil jako středoškolský učitel. I když velmi brzy „zběhl“ k akademické dráze, stále se cítil být především kantorem. Snad i proto se jako poslanec v roce 1946 intenzivně zapojil do debat o tzv. reformě střední školy (týkající se zejména vzdělávání dětí ve věku 11–15 let) prosazované v Československu po druhé světové válce. Zastánci reformy navazovali na snahy o demokratizaci vzdělávání, prosazované již v meziválečném období předním pedagogem Václavem Příhodou, matematikem Bohumilem Bydžovským a dalšími. Záměrem bylo vytvořit zcela jednotný druhý stupeň, tedy 6.–9. postupný ročník,

¹Tato studie vznikla v rámci řešení grantového projektu *Život a dílo Václava Hlavatého v mezinárodním kontextu*, GAČR 15-11070S.

a tím sloučit (resp. zrušit) tzv. nižší gymnázia s vyšší obecnou a měšťanskou školou, čímž by se „všem zdravým dětem [dostalo] stejného vzdělání a stejné výchovy“ (Příhoda, 1947: s. 12). Proto byla jednotná škola druhého stupně nazývána „občanská škola“. Navíc by tento krok přinesl odsun rozhodování o budoucí kariéře dětí z 10–11 let věku až do patnáctého roku života. Tento systém fungoval přes občasně protesty (zejména v 60. letech 20. století) od svého zavedení v roce 1948 do počátku 90. let 20. století, kdy si tlak veřejnosti vyžádal obnovení víceletých gymnázií (od školního roku 1992/1993). Záhy (v roce 1996) byl omezen počet přijímaných na 10 % populačního ročníku. V poslední době, kdy zájem o studium na víceletých gymnáziích zejména ve velkých městech výrazně převyšuje nabídku, se ve sporu o roli víceletých gymnázií opět objevuje argument, že více než intelektuální schopnosti hraje v procesu přijímání na víceletá gymnázia roli rodinné zázemí dětí. Věříme, že i 70 let stará argumentace Václava Hlavatého proti jednotné škole může osvětlit, proč se lidé staví proti jednotné škole a stojí o elitářství ve vzdělávání.

Václav Hlavatý jako středoškolský učitel

Václav Hlavatý pocházel z Loun, okresního města, které v době jeho narození procházelo bouřlivým rozvojem. Tehdy byla v Lounech slavnostně otevřena městská reálka, která se stala nejen středobodem kulturního života ve městě, ale i nejlepší školou v širokém okolí. Hlavatý byl jedním z premiantů svého ročníku a dodnes je jedním z nejvýznamnějších absolventů školy, která dokonce od roku 1992 nese jméno Gymnázium Václava Hlavatého.² Jako absolvent sedmileté reálky, nikoliv plnohodnotného osmiletého gymnázia, se mohl po maturitě zapsat pouze na techniku. Po roce stráveném na strojním odboru (fakultě) české techniky v Praze se rozhodl pro dráhu středoškolského profesora a přestoupil na učitelství.³ Jeho cestu ke jmenování řádným profesorem však přerušila

²Podrobněji o studiu Václava Hlavatého viz (Durnová & Kotůlek, 2017). K dějinám lounského gymnázia srov. (Mareš et al., 2011).

³Archiv ČVUT, kniha posluchačů c. k. České vysoké školy technické, 1913/14 a 1914/15.

první světová válka. Naštěstí strávil její většinu v záloze. Během služby složil předběžnou zkoušku filosoficko-pedagogickou⁴ a zpracoval obě domácí práce potřebné k vykonání zkoušky učitelské způsobilosti. Pro účely zkoušky filosoficko-pedagogické předložil Hlavatý seznam prostudované literatury. Ten obsahuje následující tituly: *Stručné dějiny pedagogiky* (Otokar Kádner), *Reforma středoškolská v Rusku a Francii*, *Reforma středoškolská s českého hlediska* (František Drtina), *Reforma vyššího školství dívčího* (Alois Vaňura), *Veškeré druhy našich středních škol* (Vojtěch Hulík), *Česká politika, díl V. Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky* (Zdeněk V. Tobolka), *Paedagogické přehledy* (František Autrata) a *Psychologie* (František Krejčí).⁵

Ke studiu se vrátil až po návratu z italského zajetí v létě 1919. Již od listopadu 1919 byl přidělen jako suplent na reálné gymnázium na Královských Vinohradech a v dubnu 1920 byl přeložen na reálku do rodných Loun. Na začátku května 1920 úspěšně složil zkoušky učitelské způsobilosti a obdržel diplom opravňující jej vyučovat matematiku a deskriptivní geometrii „na vyšších školách středních s českým jazykem vyučovacím“, tedy v dnešním smyslu na třetím stupni (15–19 let).⁶ Povýšil na zatímního profesora, složil služební přísahu (obr. 1) a měl v Lounech absolvovat tzv. zkušební rok.⁷

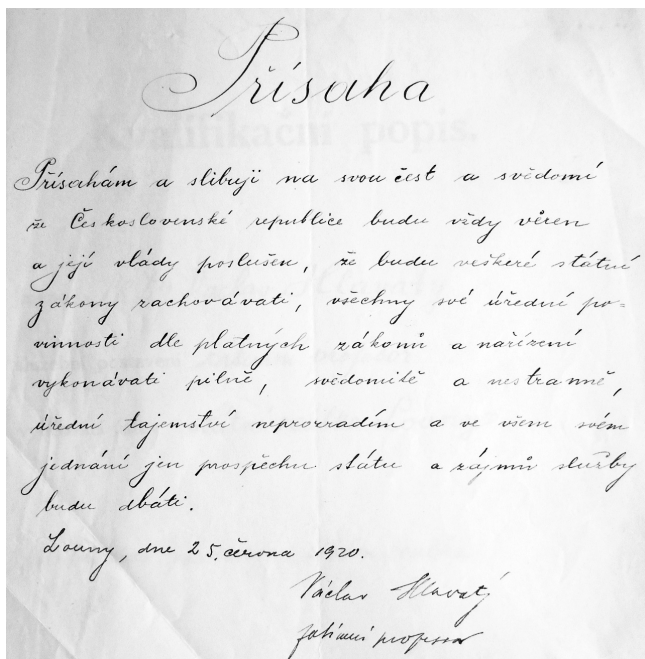
Po vzniku republiky, kdy Hlavatý začínal svou učitelskou kariéru, hledalo československé školství novou tvář. Mělo se „odrakouštit“, avšak při zachování legislativního rámce a tradičního důrazu na bezpodmínečnou kázeň studentů. Ani Hlavatý se ne-

⁴Zkoušku složil u profesora Františka Drtiny, viz Archiv UK, f. Zkušební komise pro učitelství na středních školách, č. 456, kart. 59. U Drtiny poslouchal v letním semestru 1915 přednášku Reformní směry didaktiky středoškolské.

⁵Archiv UK, f. Zkušební komise pro učitelství na středních školách, č. 456, kart. 59.

⁶Tamtéž. Zkoušky učitelské způsobilosti z deskriptivní geometrie, včetně té Hlavatého, zevrubně popsala Moravcová (2015: s. 220–241).

⁷Nováčky byli zpravidla přiděleni staršímu profesorovi, u něhož polovinu svého úvazku hospitovali. Jejich metody pak aplikovali ve svých, pokud možno paralelních hodinách, srov. Státní okresní archiv Louny, f. Reálné gymnázium, inv. č. 128 Konferenční protokoly 1918–1925.

Obr. 1: Rukopisná služební přísaha Václav Hlavatého z 25. června 1920 (Státní okresní archiv Louny, f. Reálné gymnázium, inv. č. 109 Kvalifikační popis)

hodlal povznést nad mnoho „kázeňských prohršků“, které nám mohou z dnešního pohledu připadat malicherné až úsměvné. Přes svoji přísnost ale málokdy ztrácel smysl pro humor.⁸ Ze zápisů konferenčních protokolů je jasně patrná především jeho důsledná snaha o „spravedlivé potrestání“ prohršků.⁹ Hlavatý přijal tradiční výchovné metody za své možná také díky vlastní zkušenosti. Mohl si myslet, že ředitelská důtka a dvojka z chování, které on

⁸Z výše uvedeného je zřejmé, že nesdílíme hodnocení Karla Mareše a Pavla Hlavatého z pořadu Českého rozhlasu Portréty (Hlavatý, 2013), srov. blíže (Durnová et al., 2017: s. 35–37).

⁹Státní okresní archiv Louny, f. Reálné gymnázium, inv. č. 128 Konferenční protokoly 1918–1925. Ilustrativní příklad jsme podrobně popsali v (Durnová et al., 2017: s. 36).

sám obdržel v posledním ročníku reálky, splnily svůj účel, a že také díky nim dorostl ve schopného kantora.

Kromě vlastní výuky působil Hlavatý na reálce také jako správce profesorské knihovny a mnoho volného času věnoval hudbě. V létě 1920 „založil a cvičil Zpěvácký sbor“¹⁰ a měl také svou třídu, kterou dovedl jako třídní k maturitě. Aby se studenty ve své třídě navázal bližší vztah, jezdil s nimi na výlety a koncerty. Později se pustil i do organizace kulturních akcí v Lounech.

Během léta a podzimu 1920 přepracoval Hlavatý svou seminární práci z matematiky a podal ji jako práci disertační pod názvem *Plückerův konoid a jeho užití*.¹¹ Povzbuzován Bohumilem Bydžovským věnoval Hlavatý volný čas také systematickému studiu nové literatury v diferenciální geometrii. Psal o ní recenze a zprávy do *Časopisu pro pěstování matematiky a fyziky*, společného časopisu JČMF. Brzy napsal i své první vědecké práce. Za téměř tři a půl roku, po které učil na lounské reálce, vyrostl Hlavatý v sebevědomého středoškolského profesora a nadějného matematika. Osvědčil se také jako schopný organizátor a nadšený hudebník. Dalo by se říci, že mu Louny začaly být malé, a tak, když v létě 1923 odmaturovala „jeho“ septima, rozhodl se Louny opustit. K 31. srpnu 1923 byl na vlastní žádost přeložen na státní reálku v Praze Podskalí.¹²

Příchod do Prahy umožnil Hlavatému rozvinout mnohem intenzivnější kontakty s pražskými matematickými kruhy. Navíc se mu v únoru 1924 podařilo získat stipendium na studium u profesora Jana A. Schoutena (1883–1971) v Delftu. Ve Schoutenovi našel Hlavatý svůj vzor. Sobotka s Bydžovským jej inspirovali, ale matematika z něj vychoval až Schouten. U něj se Hlavatý setkal

¹⁰Státní okresní archiv Louny, f. Reálné gymnázium, inv. č. 128 Konferenční protokoly 1918–1925. V duchu étosu první republiky začal husitskými a bratrskými písněmi v mnohohlasném provedení.

¹¹Práce se bohužel nedochovala a o jejím obsahu si tak můžeme udělat pouze matnou představu na základě kladného posudku, který v březnu 1921 vypracovali Jan Sobotka a Karel Petr, viz Archiv UK, f. Přírodovědecká fakulta UK, inv. č. 1578 Posudky disertací, kart. 55. Bližší komentář viz (Durnová et al., 2017: s. 37).

¹²Státní okresní archiv Louny, f. Reálné gymnázium, inv. č. 110 Osobní výkazy profesorů (A–Z), složka Václav Hlavatý.

se stylem práce, který se zjevně dost lišil od pražských zvyklostí a který později úspěšně aplikoval na své studenty v Praze.¹³

Po návratu z Delftu do Prahy podal Hlavatý žádost o habilitaci na Přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity. Habilitace, tedy právo přednášet spojené s titulem soukromého docenta, byla podmínkou akademické dráhy a vstupenkou do světa vědy. Hlavatému byla udělena v dubnu 1925 a od té doby neměl již nikdy na střední škole vyšší než poloviční úvazek. V roce 1931 byl jmenován profesorem filosofie exaktních věd a uvolněn ze středoškolské služby, podrobněji (Durnová et al., 2017: s. 51–66).

Jako vysokoškolský profesor se Hlavatý podílel na výchově vědeckého dorostu, ale jeho snahy opět přerušila válka. Po uzavření českých vysokých škol nacisty se Hlavatý v ústraní věnoval vědecké práci a také mu vyšly učebnice pro doktorandy: *Diferenciální přímková geometrie* (1941) a dvoudílná *Projektivní geometrie* (1944–1945). Po válce univerzita promptně obnovila svůj chod, neboť se ke studiu vraceli ti, kteří jej nestihli dokončit před uzavřením vysokých škol v listopadu 1939, a na příležitost začít studovat čekalo celých pět ročníků maturantů. Hlavatý (jako řada jeho kolegů) proto učil až 25 hodin týdně, přesto si našel čas na zapojení do politických sporů o zavedení jednotné školy.

Václav Hlavatý a jednotná škola

Hluboké strukturální změny československé společnosti po druhé světové válce se pochopitelně dotkly i vzdělávací soustavy. Hlavatého se to týkalo ve dvou rovinách, osobní a profesní. V osobní rovině mu případná školská reforma nemohla být lhostejná, protože by se dotkla studií jeho dcery Olgy. Ministerstvo školství v čele s ministrem Zdeňkem Nejedlým připravilo bleskovou reformu, která měla vstoupit v platnost již 1. září 1945, kdy Olga nastupovala do sekundy. Podle navrhované reformy jí a jejím vrstevníkům hrozilo opakování ročníku, navíc v nově zavedené jednotné

¹³V roce 1949 mu jeden ze Schoutenových žáků gratuloval k založení geometrické školy v Praze, nazvané příznačně „holandská škola“, viz přípis S. Gořaba k dopisu A. Urbana V. Hlavatému, Lilly Library, f. Hlavatý mss II, kart. 1, fol. 1949, Sept.

(tedy nevýběrové) škole druhého stupně.¹⁴ To bylo pro mnoho rodičů příliš. Svůj postoj demonstrovali na shromáždění svazu rodičovských sdružení v červnu 1945 a v protestu pokračovali pomocí protestních delegací a dopisů na ministerstvo, viz (Cigánek, 2009). V rovině profesní reforma Hlavatému vadila kvůli předpokládané „nivelizaci vzdělávání“, což by mělo negativní vliv na úroveň vzdělání absolventů gymnázií, tedy na studenty, s nimiž měl pracovat na univerzitě.

Vzhledem k vlně odporu a tiskové kampani byla reforma v tichosti odložena, ale tři klíčové parametry návrhu již vešly ve známost. Těmi byly: požadavek vysokoškolského vzdělání učitelstva, koncept jednotné školy a zestátnění veškerého školství.¹⁵ Dále budeme nejprve sledovat proces prosazování jednotné školy, vzdělání učitelstva se dotkneme v následující části. Zestátnění veškerého školství včetně církevního necháváme stranou, neboť se k němu Hlavatý nevyjadřoval.¹⁶

Hlavatý se rozhodl pro politické angažmá v létě 1945, snad i pod vlivem snahy ministra Zdeňka Nejedlého zavést ve školství rychle a bez veřejné diskuse výše zmíněné dalekosáhlé změny, s nimiž Hlavatý bytostně nesouhlasil. Mohl se domnívat, že vstoupí-li do politiky, bude moci aktivně zasáhnout do legislativní podoby školství, a tak v říjnu 1945 souhlasil s kandidaturou na poslance. Národní socialisté jej navrhli jako náhradníka pro volby do Prozatímního národního shromáždění. Byl veden mezi tzv. jednotlivci, jimiž byli více či méně nezávislí intelektuálové, i když navrhovaní stranami Národní fronty. Mandátu se ujal po smrti Vladimíra Klecandy v dubnu 1946. Do voleb tehdy zbývalo necelých sedm týdnů, během nichž stihl Hlavatý spolu s dalšími poslanci v parlamentu interpelovat Nejedlého ohledně druhé verze připravované školské

---

¹⁴Návrh úpravy školství v osvobozené ČSR od počátku školního roku 1945–1946; stroj.: 2 s., Masarykův ústav a archiv AVČR, f. JČMF, inv. č. 351 Reforma střední školy, kart. 8. Opatření bylo vysvětlováno výpadky vyučování na konci války, srov. např. A. N., Rozumné s reformami ve školství, *Lidová demokracie*, 1. 7. 1945, (č. 44), s. 3.

¹⁵Viz např. Masarykův ústav a archiv AVČR, f. JČMF, inv. č. 351 Reforma střední školy 1945–46, fol. 2.

¹⁶Cigánek (2009) se naopak soustředil na odpor katolické církve proti zestátnění škol.

reformy. Požadoval přizvání odborných institucí (zejména jednotlivých fakult vysokých škol a České akademie věd a umění) do projednávání návrhu zákona a také pravidelné informování veřejnosti v tisku.¹⁷ Interpelace opravdu donutila ministerstvo jednat o reformě s odbornými kruhy, zejména s vysokými školami, i když připomínkování mělo být „rázu přísně důvěrného“.¹⁸ Ministerstvo asi čekalo námitky a vést otevřenou diskusi před volbami by nebylo bývalo taktické.

Školské otázky se staly předmětem vnitrostranických sporů i uvnitř národně socialistické strany. Později Hlavatý vzpomínal, že část stranického sekretariátu ČSNS stála na straně Nejedlého.¹⁹ Studentům se svěřil, že jej národní socialisté při sestavování kandidátky do voleb do Ústavodárného národního shromáždění nominovali na nevolitelném místě právě kvůli jeho zásadovým postojům (Brdička, 1969: s. 578). Snažil se alespoň ovlivnit konkrétní politické kroky skrze veřejné mínění a rozhodl se psát články do novin. Ihned po volbách, motivován jejich výsledkem, připravil pro *Svobodné noviny* (pokračovatele *Lidových novin*) anketu, v níž chtěl poskytnout možnost vyjádřit se také rodičům. Anketa nabízela tři možnosti organizace střední školy:

1) Stávající systém, kdy po čtvrté třídě obecné školy děti volily mezi osmiletým gymnáziem tří typů, sedmiletou reálkou nebo čtyřletou měšťankou, na kterou navazovaly vyšší školy průmyslové nebo obchodní. Ten byl zaveden již roku 1869 a byl kritizován pro sociální determinovanost: gymnázium studovala asi 2% populačního ročníku, přičemž pro venkovské děti a děti z chudých rodin ve větších městech zůstávala tato možnost prakticky nedostupná.

¹⁷Prozatímní NS RČS 1945–1946, tisk 379 Interpelace poslanců dr Hlavatého, dr Krajiny a Uhlířové ministru školství a osvěty ve věci přizvání zástupců universit a akademie věd ke spolupráci na reformě školského zákona.

¹⁸Anketa odborníků o novém školském zákoně, Masarykův ústav a archiv AVČR, f. JČMF, inv. č. 351 Reforma střední školy 1945–46, fol. 23.

¹⁹„Na př. Uhlíř, náš [národně socialistický, pozn. aut.] poslanec, psal pro Nejedlého odpověď na mou interpelaci a vůbec celý kruh kolem ústředního sekretariátu a v kanceláři ministra školství se **bil** [zvýrazněno v originále, pozn. aut.] za Nejedlého“, viz Hlavatý O. Machotkovi, 7. 9. 1952, Národní archiv, f. AMV 34 Machotka Otakar, sign. Hlavatý V., kart. 3.

2) Návrh ministerské reformy, kdy měla pro žáky na druhém stupni (od 11 do 15 let věku) existovat pouze jediná varianta nediferencované školy, jejímž předobrazem měla být spíše měšťanka než nižší střední škola. Po čtvrté třídě měšťanky, (tj. po dnešní deváté třídě) by se studenti rozhodovali mezi studiem na gymnáziu (reálného nebo humanitního zaměření) a vyšší střední (průmyslové nebo obchodní) škole.

3) Kompromisní návrh tzv. diferencované jednotné školy druhého stupně, tedy jednoho typu školy, kde by se žáci ve třetím a čtvrtém roce (tj. dnešní osmá a devátá třída a odpovídající ročníky víceletých gymnázií) vzdělávali odděleně ve větvi studijní a praktické, a to podle prospěchu během prvních dvou let (tj. dnešní šestá a sedmá třída a odpovídající ročníky víceletých gymnázií).

Formulace otázky očividně naváděla k volbě třetího návrhu, který podle Hlavatého „zachovává výhody navrhovaného zákona, ale zmenšuje, případně odstraňuje jeho nedostatky“.²⁰ Opravdu, třetí návrh zvítězil naprosto drtivě, celkový poměr hlasů proti vládnímu návrhu byl 1 631 ku 66, tedy jen 3,9 % hlasujících bylo pro vládní návrh. Největší podporu stávajícímu systému vyjádřili středoškolská profesora, kteří se obávali ztráty sociálního statutu a prestiže. Mezi učitelé měšťanek, kteří se mohli těšit na růst platů a prestiže po provedení reformy, měl vládní návrh největší podporu, ale i u nich zůstal s 21,9 % v menšině, viz obrázek 2.²¹

Obrany vládního návrhu se ujal František Kahuda (1911–1987) z Výzkumného ústavu pedagogického,²² a to ještě před zveřejněním výsledků ankety. Pokusil se vyvrátit argument, že kvalita vzdělání na jednotné škole bude zaostávat za nižší střední školou,

²⁰V. Hlavatý, Anketa o novém školském zákoně, *Svobodné noviny* 2, 30. května 1946, č. 125, s. 4.

²¹V. Hlavatý, Anketa o školském zákoně, *Svobodné noviny* 2, 29. června 1946, č. 148, s. 4. Výsledky ankety přetiskl a komentoval Kowalski (1993).

²²Kahuda pracoval do roku 1946 jako středoškolský profesor matematiky a fyziky v Brně. Od května 1945 byl členem KSČ, do sporu o jednotnou školu se zapojil několika novinovými články a obsáhlejší brožurou *Škola jednotná a škola střední* (Praha 1947), 45 s. Po únoru 1948 zastával vysoké politické funkce, např. v letech 1954–1963 byl ministrem školství. V letech 1956–1969 byl předsedou JČMF.

Zaměstnání	pro 1	pro 2	pro 3	pro 1 nebo 3	0	celkem
učitelé (obecné nebo měšťanky)	19	35	103	2	1	160
středošk. profesori	106	9	292	13	1	421
vysokošk. profesori	3	0	46	1	1	51
úředníci	66	10	302	20	2	400
obchodníci, živnostníci	17	2	51	2	0	72
svobodná zaměstnání	40	2	40	5	0	87
v domácnosti	29	3	64	3	0	99
jiná zaměstnání	59	2	170	6	1	238
neudáno	44	3	122	6	3	178
celkem	383	66	1190	58	9	1706

Obr. 2: Výsledky ankety uspořádané Václavem Hlavatým ve *Svobodných novinách*²³ (*Svobodné noviny* 2, 30. května 1946, č. 125, s. 4.)

a také upozornil na sociální strukturu čtenářstva: „napřed lze spočítati, kolik hlasů dojde od nejširších vrstev národa, s jejichž dětmi především školský zákon počítá a na nichž mu nejvíce záleží [...] nelze hlasy jen počítat, ale také vážít“.²⁴ Míru nepochopení mezi Hlavatým a Kahudou lze ilustrovat i na tom, jak si představovali vážení hlasů: Kahuda chtěl přidat váhu hlasům od dělníků a rolníků, Hlavatý naopak považoval za samozřejmé přidat váhu „odborníkům“, tedy hlasy učitelů počítal dvakrát, hlasy středoškolských profesorů třikrát a vysokoškolských profesorů čtyřikrát. Mimochodem Kahudova námitka se vyplnila: více než polovinu respondentů tvořili učitelé, profesori a úředníci, zatímco dělníci a rolníci vůbec nebyli uvedeni jako samostatná skupina. Sociální struktura respondentů tedy opravdu nahrávala spíše prvnímu a třetímu návrhu, jak je vidět v obrázku 2.

Koncepci vnitřně diferencované jednotné střední školy již za první republiky navrhl a propagoval psycholog a didaktik Václav Příhoda. Spor mezi Hlavatým a Kahudou lze také vnímat jako

²³Ve sloupci „pro 1 nebo 3“ jsou počty hlasů proti vládnímu návrhu „2“, ale bez preference mezi stávajícím systémem a návrhem Hlavatého. Ve sloupci „0“ jsou hlasy proti všem třem variantám a nerozhodné hlasy.

²⁴F. Kahuda, Anketa o základním školském zákoně, *Svobodné noviny* 2, 14. 6. 1946, č. 136, s. 1.

spor mezigenerační, neboť zatímco Kahuda studoval ve 30. letech u Příhody, který se snažil o demokratizaci vzdělání na druhém stupni, Hlavatý studoval o dvacet let dříve a jeho učitelé, zejména František Drtina, vnímali pod pojmem reforma střední školy principy marchetovské reformy z roku 1908. Slovy Františka Drtiny (1909: s. 15)²⁵ „[n]ikoli zestejnění, nýbrž odrůznění (diferenciace) je princip, který řídí ve všech kulturních státech reformní úsilí na poli středních škol.“.

Obava, že okamžitě po volbách komunisté školský zákon schválí, se nepotvrdila. Nejedlý se po volbách přesunul na ministerstvo ochrany práce a sociální péče a nový ministr školství, národní socialista Jaroslav Stránský, prosadil v červenci 1946 ve vládě stažení návrhu a snažil se školský zákon lépe připravit a také vést o koncepci reformy širší debatu.²⁶ To neznamená, že by se komunisté vzdali snah o prosazení reformy, pouze změnili taktiku. Do čela komise pro přípravu zákona byl jmenován děkan Pedagogické fakulty Karlovy univerzity komunista Otokar Chlup, který stranil proreformním učitelům obecných a měšťanských škol a připomínky středoškolských profesorů nebral v potaz. Navíc se Chlup mohl opřít o podporu rektora Karlovy univerzity Bohumila Bydžovského, který svou vědeckou a pedagogickou autoritu i autoritu své rektorské funkce využil ve prospěch zavedení jednotné školy.²⁷

Akademické senáty a profesorské sbory vysokých škol dostaly na podzim 1946 možnost vyjádřit se k původnímu návrhu, avšak k zapracování připomínek nebyli zástupci vysokých škol pozváni. Osnova třetího návrhu zákona byla hotova v lednu 1947, mohla tedy teoreticky začít platit od 1. září 1947. Snaha o urychlení legislativního procesu byla ale marná. Již meziministerské připo-

---

²⁵Připomeňme, že tuto knihu Hlavatý nastudoval ke zkoušce učitelské způsobilosti a Marchetovy reformy se týkala dokonce jedna z otázek, na které odpovídal a prokázal přitom „vědomosti jisté a obsáhlé“.

²⁶Komunisté si byli vědomi nejen silné církevní opozice, kterou podrobně studoval (Cigánek 2009), ale také akademické a občanské opozice.

²⁷Bydžovský podporoval reformu také svými veřejnými vystoupeními, např. při své rektorské instalační řeči, přednášce na manifestačním shromáždění v rámci tzv. Týdne státní jednotné školy, i v tisku, srov. (Francová, 2001; Cigánek, 2009: s. 77).

mínkové řízení v březnu 1947 vyvolalo odpor zainteresovaných institucí, zejména vysokých škol. I když dostaly šibeniční termín k vyjádření, dokázaly své výhrady k připravené novele nejen jasně zformulovat, ale i dostat na veřejnost. Na Přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity patřili mezi nejaktivnější odpůrce zoolog Julius Komárek (tehdejší děkan), fyzik Viktor Trkal a Václav Hlavatý.²⁸

Debata se tedy přesunula do veřejného prostoru a zapojil se do ní také prezident Edvard Beneš, který se snažil hrát roli prostředníka mezi znesvářenými skupinami. V březnu a dubnu přijal při audiencích čtyři skupiny školských pracovníků, nejdříve středoškolské profesory, poté zástupce Filozofické a Přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity, dále skupinu „školských reformních pracovníků“ vedenou Bydžovským a nakonec zástupce učitelů obecných a měšťanských škol. O každé audienci referoval denní tisk. Beneš preferoval diferencovanou jednotnou školu, tedy stanovisko blízké vítěznému návrhu z ankety uspořádané Hlavatým, a snažil se svými projevy přimět zastánce jednotné školy ke kompromisnímu stanovisku.²⁹

Projednáni zákona ve vládě se blížilo a zdálo se, že odpůrci jednotné školy získávají převahu. Proto zastánci reformy uspořádali několik nátlakových akcí. Jejich vrcholem byl tzv. Týden jednotné školy na konci března 1947, tedy řada manifestací popularizujících koncept jednotné školy, která měla urychlit legislativní proces přijetí zákona tak, aby opravdu začal platit od školního roku 1947/1948.³⁰ Krédo reformy shrnul Václav Příhoda: „národ, který socialisoval velkou část svého hospodářství, změnil svou sociální

²⁸Prezidium ministerstva rozeslalo osnovu zákona dne 4. 3. s termínem pro odeslání připomínek 20. 3.! Většina fakultních profesorských sborů termín nedokázala dodržet, např. sbor PřF UK projednal osnovu návrhu 27. března 1947. Akademický senát UK, který shromáždil stanoviska z fakult (krom fakulty pedagogické, která s reformou souhlasila), se k projednání sešel až 18. dubna 1947. Viz AUK, f. AS UK, inv. č. 847 Zákon o jednotné škole (1948–50), kart. 60.

²⁹Benešovy projevy, otištěné v brožurce Beneš, E. (1947). *O školské reformě – čtyři projevy z roku 1947*. Pokrok, rozebral Cigánek (2009: s. 80–84). Srov. Masarykův ústav a archiv AVČR, f. fond Edvard Beneš III, inv. č. 168 Školská reforma 1946–47.

³⁰Srov. (Francová, 2001). Hlavní projev na manifestaci měl Bohumil Bydžovský.

a politickou strukturu a vskutku mění celý společenský řád, musí nutně znárodnit a zdemokratisovat svou školskou soustavu.“³¹

V této bouřlivé situaci se Hlavatý opět zapojil do sporu svými novinovými články, ve kterých polemizoval zejména s Františkem Kahudou, jenž argumentoval „asociálností nižší střední školy“, tedy názorem, že studenti nižší střední školy se převážně rekrutují z vyšších společenských vrstev. Z toho vyvodil, že talentovaní studenti sociálně slabších vrstev (v jeho řeči dělníků a rolníků) jsou odsouzeni navštěvovat horší (nevýběrové) obecné a měšťanské školy.³² Podle Hlavatého byla však na konci 40. let 20. století příčinou nedostatečného zastoupení sociálně slabších studentů na gymnáziích především neexistence systému sociální podpory, nikoliv například předpojatost učitelů nebo jejich nechuť žáky ze sociálně slabších rodin vzdělávat. Hlavatý varoval zejména před „nivelizací, uniformizací a usměrněním všech občanů“, za zrádnou považoval diferenciaci pomocí nepovinných předmětů a nedoporučoval ani tzv. vnitřní diferenciaci (v rámci třídy). Ta by podle něj znamenala návrat k vesnickým jednotřídkám, které považoval za pedagogický nesmysl. Nakonec shrnul tři důvody pro odložení reformy: 1) špatný finanční propoččet reformy, na nějž upozornil i prof. Viktor Trkal, 2) potřebu opřít zákon o novou ústavu a 3) potřebu vychovat učitele před zavedením reform. První absolventi pedagogických fakult, na které reforma spoléhala, mohli totiž být připraveni do praxe teprve v roce 1948, a to ještě v nedostatečném počtu.³³

V květnu 1947 projednala návrh vláda. Ministři se neshodli, a proto měla sporné body projednat šestičlenná vládní komise, ve které bylo paritní zastoupení zastánců a odpůrců jednotné školy. Jednání komise se protahovala a nevedla ke shodě. Komise vrátila věc v lednu 1948 předsednictvu vlády (Cigánek, 2009: s. 86n).

---

³¹(Příhoda, 1947: s. 10). Publikace shrnující starší příspěvky zastánců reformy (O. Chlup, V. Příhoda, F. Kahuda, aj.) vyšla v prosinci 1947 v publikační řadě Československé epištoly, měsíčníku ministerstva informací pod vedením komunisty Václava Kopeckého.

³²Kritika osmiletých gymnázií jako „sociálního filtru“ se v téměř totožné podobě zmiňuje od roku 2000, srov. (Sucháček, 2014).

³³F. Kahuda, Bojíme se kritiky?, *Svobodné noviny* 3, 2. 4. 1947, č. 78, s. 1; V. Hlavatý, O školské reformě, *Svobodné noviny* 3, 17. 4. 1947, č. 90, s. 3.

V následné debatě bylo cílem odpůrců reformy strhnout veřejné mínění na svou stranu nebo alespoň udržet v chodu debatu tak, aby se přijetí reformy co nejvíce oddálilo. Hlavatý přišel v létě 1947 s dalším kompromisním návrhem, podstatně odlišným od svého posledního návrhu z ankety po volbách 1946. Publikoval jej na stránkách Peroutkova týdeníku *Dnešek*. Navrhoval hlubší změny, které by znamenaly rozsáhlou změnu struktury školství. První dva stupně by byly společné a jednotné: první stupeň by byla o rok zkrácená (tedy čtyřtřídní) obecná škola pro děti ve věku 6–10 let. Její učitelé měli procházet dvousemestrálním kurzem na pedagogických fakultách. Následovat měly tři třídy jednotné školy druhého stupně, kde měli vyučovat absolventi čtyř semestrů na pedagogické fakultě, aprobovaní pro kombinace předmětů. Tím by byl zachován sedmiletý společný základ, po kterém měla následovat šestiletá škola třetího stupně rozdělená na dvouletou nižší střední školu a čtyřletou vyšší. Dvouletá nižší střední škola měla být dvou typů: typ A měl rozvíjet aktuální duševní schopnosti a nahrazovat dosavadní pokračovací školy, zatímco typ B měl rozvíjet potenciální duševní schopnosti a nahrazovat nižší gymnázia. O přijetí na daný typ měl rozhodovat prospěch během školy druhého stupně (5.–7. postupný ročník). Dále měla být zajištěna průchodnost mezi oběma typy škol, a to na základě přijímací zkoušky. Po dvou letech nižší střední školy mohli studenti obou typů odejít na odborné školy a jen studenti školy typu B mohli pokračovat na gymnáziích.³⁴ Příprava takto pojaté reformy by trvala déle, nicméně nápad nabídl nový pohled a vyvolal širší debatu,³⁵ která však zůstala na akademické úrovni a do ministerských

Zákon „o základní úpravě jednotného školství“, který zavedl státní jednotnou nediferencovanou střední školu, schválilo Ústavo-

³⁴V. Hlavatý, Kompromisní návrh školské reformy, *Dnešek* 2 (č. 14 ze 3. 7. 1947), s. 219–221. Srov. komentář v (Francová, 2001).

³⁵Jaroslav P. Blažek, Kompromisní návrh školské reformy, *Dnešek* 2 (č. 16 ze 17. 7. 1947), s. 246–247; V. Hlavatý, Kompromisní návrh školské reformy (Odpověď J. P. Blažkovi), *Dnešek* 2 (č. 17 ze 24. 7. 1947), s. 266–267; Otázky a odpovědi – Školská reforma, *Dnešek* 2 (č. 18 ze 31. 7. 1947), s. 282–284. Viz Masarykův ústav a archiv AVČR, f. JČMF, inv. č. 351 Reforma střední školy, kart. 8.

dárné národní shromáždění takřka ihned po komunistickém převratu, 21. dubna 1948, tedy dokonce ještě před tzv. květnovou ústavou. Studenti nižších gymnázií byli s účinností od 1. září 1948 většinou posláni na nevýběrové školy druhého stupně, a to i přes nelibost většiny zainteresovaných (studentů, rodičů i kantorů).³⁶

Vzdělání učitelstva a role učitele

Část poválečných reforem se týkala i vysokoškolského studia. Všeobecnou podporu měl požadavek vysokoškolského vzdělání učitelstva. Díky tomu byl také rychle prosazen, a to ve dvou krocích. Nejdříve bylo dekretem prezidenta republiky „o vzdělání učitelstva“, č. 132/1945 Sb. z 27. 10. 1945, umožněno zřízení pedagogických fakult v rámci vysokých škol. Na jeho základě předložila vláda prozatímnímu národnímu shromáždění Zákon o zřízení pedagogických fakult. Ten byl parlamentem schválen 9. dubna 1946, shodou okolností jediný den před tím, než Hlavatý vykonal svůj poslanecký slib.³⁷

Hlavatý sice souzněl s požadavkem vysokoškolského studia učitelstva, ale vadilo mu provedení, tedy konkrétně to, že pedagogické fakulty byly zřízeny jako součást univerzit. Hlavatý by si býval přál zřízení samostatných vysokých škol pedagogických. Pedagogická fakulta podle něj „nemůže býti zaměřena vědecky, a pak tedy je nutně přítěží university.“³⁸ Pedagogické fakulty byly univerzitám vnuceny jako jejich nové součásti, aniž by akademické senáty a profesorské sbory byly požádány o souhlas, přičemž v době

---

³⁶Viz (Hanáková, 1994: s. 14n) pro případ brněnského gymnázia na třídě Kpt. Jaroše (v té době Státního gymnázia dr. Josefa Kudely), kde vyučoval do roku 1945 František Kahuda, jeden z hlavních propagátorů reformy.

³⁷Vládní návrh zákona, kterým se zřizují pedagogické fakulty, Tisk 183 Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé 1945–1946, online, URL: http://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0183_00.htm a Zpráva výboru kulturního o vládním návrhu zákona (tisk 183), kterým se zřizují pedagogické fakulty, Tisk 269, tamtéž, http://www.psp.cz/eknih/1945pns/tisky/t0269_00.htm.

³⁸Národní archiv, f. MŠK (Ministerstvo školství a kultury), kart. 49, sign. PhDr. Václav Hlavatý, Zpráva o vědeckém zájezdu do U. S. A. (Pro potřebu Mšao), leden 1947, fol. 38.

vrcholícího poválečného přílivu studentů na univerzity jejich zřízení představovalo i kapacitní problém. Hlavatý se obával velké výukové zátěže a také nižší kvality uchazečů, kteří nebudou na studium dobře připraveni a nebudou se o matematiku ani tolik zajímat. Jeho postoj byl diametrálně odlišný od přístupu prosazovaného Eduardem Čechem, který (na jiné úrovni) například kladl větší důraz na přednášky pro doktorandy než na individuální práci s nimi. Na Hlavatého učitelské krédo vzpomínal v 60. letech fyzik Miroslav Brdička: „Pak se [Václav Hlavatý] rozhovořil o poměrech u nás, jak je snadné někoho za pár minut duševně „zvalchovat“ (to je jeho termín) a jak postiženému může hodně dlouho trvat, než se z toho vzpamatuje.“ (Brdička, 1969: s. 579). Jako kantor byl Hlavatý přesvědčeným elitářem, který věřil, že svým způsobem práce dostane ze studentů maximum.

Elitářství Hlavatého možná také souvisí s jeho vnímáním situace ve vědě na světové úrovni. Upozorňoval na nekompromisní vědeckou soutěž a obával se o mezinárodní postavení naší vědy postižené šestiletým uzavřením univerzit. Proto se pokoušel co nejrychleji obnovit své vědecké kontakty, zejména ve Francii a USA, kam odjel na podzim 1946 na delší pracovní pobyt. Z jeho zprávy o této cestě je jasně čitelný nesouhlas s vědeckou a školskou politikou tehdejší československé vlády: „... tyto tři smutné zjevy jsou výsledkem buď módně politických směrů anebo nedostatečně promyšlené činnosti. 1) Překotné zřizování universit a jiných vysokých škol [...] 2) Politická snaha po nivelisaci vzdělání zavedením nediferencované jednotné školy [...] 3) Zřizování pedagogických fakult jakožto součástí universit.“³⁹

Sám v zahraničí domlouval stáže nadějným československým matematikům a fyzikům. Navrhoval nejen zřízení studijních stipendií a pravidelné vysílání nejlepších vědeckých odborníků do USA, ale především „zřízení vědeckého institutu, který by měl podobnou organizaci a účel jako Institute for Advanced Study.“⁴⁰ Do únorového puče se však Hlavatému žádný z těchto elitářských

³⁹Národní archiv, f. MŠK, kart. 49, sign. PhDr. Václav Hlavatý, Zpráva o vědeckém zájezdu do U. S. A., fol. 34–41.

⁴⁰Tamtéž.

návrhů prosadit nepodařilo a po něm se staly zcela bezpředmět-nými. V srpnu 1948 Hlavatý odjel jako hostující profesor do USA (Indiana University, Bloomington). Dvě desetiletí života v Indi-aně věnoval rozpracování geometrie pro teorii jednotného pole, výchově doktorandů a práci pro československý exil (Durnová et al., 2017), dění v Československu však stále sledoval ze svého „in-diánského zákoutí“ (Brdička, 1969).

Závěr

Václav Hlavatý se proti zavedení jednotné školy pro děti ve věku 11–15 let vyslovoval nejhlasitěji v době, kdy byl poslancem Pro-zatímního shromáždění v roce 1946. Méně známý je jeho návrh z roku 1947, který působí poněkud odvážně. Na první pohled by se mohlo zdát, že profesionální diferenciální geometr nemá co říci k otázkám vzdělávání mládeže, avšak Hlavatý svou kariéru zahájil jako středoškolský profesor. V rámci zkoušek učitelské způsobi-losti musel prokázat také znalosti z pedagogiky. Vzhledem k ob-dobí, kdy studoval, na něj mohli mít v tomto ohledu podstatný vliv František Drtina a Bohumil Bydžovský. Přes úctu k jejich práci Hlavatý nadšení pro zavedení jednotné školy nesdílel. Jeho odmítání jednotné školy bylo zřejmě založeno i na vlastní zkuše-nosti. Z jeho návrhů je patrné, že v žádném případě nechtěl, aby sociální původ byl překážkou v získání vyššího vzdělání, avšak na druhou stranu si nedokázal představit, že by se v jednotné škole mohlo dostat adekvátního vzdělání těm nejnadanějším. Jak je patrné z toho, jak pracoval se svými doktorandy, upřednostňo-val Hlavatý individuální přístup oproti masovému vzdělávání. To však byl po roce 1945 potlačovaný menšinový pohled, což patrně přispělo k Hlavatého rozhodnutí z Československa odejít. I když idea jednotné školy navazovala na meziválečné snahy o reorgani-zaci vzdělávací soustavy, v postoji Hlavatého se zračily zejména obavy, že systém jednotné školy neumožní dostatečně cílenou práci s nadanými žáky, a tím pádem zbrzdí celkový pokrok společnosti, neboť podle Hlavatého byly věda a vzdělání hlavním hybatelem pokroku.

Poděkování

Autoři děkují Vlastě Moravcové, Lence Pavličkové, Petru Hubovi a anonymním recenzentům za kritické připomínky k předchozím verzím rukopisu.

Literatura

- [1] Brdička, M. (1969). Několik vzpomínek na prof. PhDr. Václava Hlavatého. *Československý časopis pro fyziku A*, 19(5), 577–599.
- [2] Cigánek, R. (2009). *Politický zápas o jednotnou státní školu 1945–1949*. Karolinum.
- [3] Drtina, F. (1909). *Reforma středoškolská s českého hlediska*. Čas.
- [4] Durnová, H. & Kotůlek, J. (2017). Kterak nadaný kvartán udolal učitele. *Svět nadání*, 6(1), 16–26. Dostupné z <http://www.talentovani.cz/aktualni-cislo/cislo-1-rocnik-vi-2017#content-5>
- [5] Durnová, H., Kotůlek, J. & Žádník, V. (2017). Václav Hlavatý (1894–1969): *Cesta k Jednotě*. MUNI Press.
- [6] Francová, L. (2001). *Život a dílo Bohumila Bydžovského* [Dissertační práce]. MFF UK.
- [7] Hanáková, A. (Ed.). (1994). *Tradice gymnázia, díl IV. Od klasického gymnázia k matematickému*. Gymnázium na třídě Kpt. Jaroše v Brně.
- [8] Hlavatý, P. (2013). Václav Hlavatý – ten, který to Einsteinovi spočítal. *ČRo Plus, Portréty*, 28. březen 2013, dostupné z <https://plus.rozhlas.cz/vaclav-hlavaty-ten-ktery-einsteinovi-spocital-6541689>
- [9] Kowalski, O. (1993). Věnováno Václavu Hlavatému (Některé dokumenty o životě a díle). *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*, 38(2), 65–81.
- [10] Mareš, K., Roedl, B., & Řeřicha J. (2011). *Dějiny gymnázia v Lounech: 115 let v životě školy*. Gymnázium Václava Hlavatého.

- [11] Moravcová, V. (2015). *Výuka deskriptivní geometrie v našich zemích* [Disertační práce]. MFF UK. Dostupné z <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/57679>
- [12] Příhoda, V. (1947). Co dá základní školský zákon dětem? In O. Chlup et al., *Co je jednotná škola* (s. 8–12). Praha: Ministerstvo informací.
- [13] Sucháček, P. (2014). Spor o víceletá gymnázia, historický kontext a empirická data. *Studia paedagogica*, 19(3), 139–154, <https://doi.org/10.5817/SP2014-3-8>.

Abstract

During his short term of service as a deputy of Czechoslovak interim parliament in 1946, the Czech mathematician Václav Hlavatý (1894–1969) intervened against the plan to unify lower secondary schools. In the article, we briefly describe his early career in order to show the background for his elitism in education and explain how and why he tried to prevent the change. In particular, we pay attention to his two proposals (spring 1946 and summer 1947) that could have substituted the plan of a fully unified lower secondary school.

Jan Kotůlek

Katedra matematiky a deskriptivní geometrie

Fakulta strojní

VŠB–Technická univerzita Ostrava

17. listopadu 2172/15

708 00 Ostrava-Poruba

e-mail: Jan.Kotulek@vsb.cz

Helena Durnová

Katedra matematiky

Pedagogická fakulta

Masarykova univerzita

Poříčí 538/31

603 00 Brno

e-mail: hdurnova@ped.muni.cz